

Emberiségtudat és erkölcsi megújulás

Az „emberiség”, ez az újkori fogalom, számunkra mindinkább elveszti romantikus patoszát, s szinte nyomasztó, mindennapi realitásunkká válik. Az emberiség planetáris szinten kollektivizálódik: világháborúi, gazdasági és társadalmi válságainak összefonódásai egyértelműen tudásunkra hozzák ezt a tényt. Épp ezért, korunkra leginkább azok a gondolkodók hatnak, akik létezésünk közösségi dimenzióit tárják föl előttünk: Marxtól Teilhard de Chardinig; s a gondolati kísérleteken túl, melyek egy új világmodellt próbálnak megkomponálni, a tudatos kollektivizálódás gyakorlati kísérletei (a kísérleti szintet már messze meg is haladva!) szemünk előtt, közreműködésünkkel folynak.

A hírközlő, tömegkommunikációs eszközök, szervek révén információözönben élünk, melyek planétánk állapotának szinte napi diagnózisát közvetítik mindannyiunkhoz. S valóban, diagnózist: mert rengeteg kór- és válságtünet tárul elénk, melyek nyomán már-már a betegség végzetes kimenetelét is lehetségesnek tartjuk. Az emberiség életvitele közel sem megoldott. Pánikszerű szenzációit keltenek időnként egyes futurológiai előrejelzések, melyek az iparosodás nyomán jelentkező biológiai szennyeződés elképesztő egyensúly-felborító következményeiről jósolnak, egészen a Föld lakhatatlanná válásának perspektívájáig. Egymást követik a világkonferenciák, prognosztikai, futurológiai jellegű tanácskozások; a legkülönbélebb tudományok szakembereinek összedolgozásával próbálkozik az emberiség e világméretű „lenni vagy nem lenni”-kérdést megoldani, vagy legalábbis megoldási javaslatokat kidolgozni.

A világ atomháborús fenyegetettsége, mint Damoklesz kardja, lóg a fejünk felett, s ma már az is nyilvánvaló, hogy az atomenergia békés felhasználása is számtalan problémát jelent.

Az energiakérdés megoldása köztudottan problematikus. A különböző életmód- és vizsgálatok eredményei azt mutatják, hogy ma már közel sem a fokozott fogyasztás az eszmény, hanem ennek lassúbbodása, esetleg visszafejlődése; az anyagi életszínvonal-emelés helyett (természetesen az elmaradott országok kivételével!) inkább a kulturális nívó, a kulturális fogyasztás emelése.

A számtalan ránk halmozódó probléma-tömeg közül kiemelkedik még a túlnépesedés kérdése, valamint az emberi együttélés érzelmi-etikai problémái, melyeket *elidegenedés* megjelöléssel is szoktunk illetni.

Korunk tudósainak mentalitása jellegzetesen más, mint akár még néhány évtizeddel ezelőtt is volt: valóságértelmezésükből eltűnt az önbizalomteli triumfalizmus, ami a természettudományok lehetőségeit illeti, de ami a társadalomtudományok gyermekbetegségeként is jelentkezett. Elég csupán arra gondolnunk, hogy (Heisenberg óta) más a megítélése a tudomány objektivitásának, mint annak előtte. Eltűntek azok a tudósok, akik felfedezéseik nyomán azonnal új világméretű akarnának konstruálni. Belátják, hogy az alapvető struktúrákról inkább csak feltételezéseik vannak, naivitás lenne az „utolsó szó” kimondásában bízni, helyesebb így fogalmazni: „amíg nem helyezi (ezt a vélekedést) valami hatályon kívülé”. Az *ideiglenesség* — axiomatikus fogalom lett.

Korunk gondolkodóit tehát lényegesen alázatosabb magatartás jellemzi, mint elődeiket. A gondolkodó ember alapállása a nyitottság felé mutat. A vagy-vagyokkal szemben jellemzőbb a szintézisre való törekvés: belátják, hogy az egyes modellek nem zárják ki feltétlenül egymást, hanem együtt is értelmezhetők.

Örömmel tapasztalhatjuk, hogy a mai magyar valóság megítéléséből is egyre inkább eltűnik a naivitás és indokolatlan eufória. Bátor elemzéseket, bírálatokat hallhatunk s olvashatunk írók, újságírók, közgazdászok, szociológusok megfogalmazásaiban, melyeket mindennapi tapasztalataink (sajnos!) igazolnak. Hogy csak egyet említsek: Hankiss Elemérnek a „Gyorsuló idő”-sorozatban megjelent kis könyvét, amelyben azokat a *társadalmi csapdának* nevezett mechanizmusokat elemzi (köztük a legszembetűnőbbet: a korrupciót), amelyek „...különböző formákban újra és újra mozgásba jönnek, s többnyire súlyos pusztításokat végeznek azokban az értékekben és javakban, erőforrásokban és emberi kapcsolatokban, amelyekre a közösségnek, a társadalomnak nélkülözhetetlen szüksége van”.

Objektív intézkedések, gazdasági-társadalmi struktúrák okos átszervezései természetesen sokat javíthatnak az állapotokon. Van azonban a probléma megközelítésének egy másik, bensőségesebb oldala is. Evvel függ össze az az újnak mondható meglátás, hogy fölfedezték az emberi együttélés érzelmi-etikai energiáinak kiemelkedő fontosságát. S nemcsak a szociológusok, de valóban minden felelősen gondolkodó ember elérkezik ahhoz a ponthoz, ahol kikerülhetlenné válik rákérdeznie az ember erkölcsiségére.

Mindennapi találkozásaink állandó beszédtemája az emberiség önpusztító folyamatai fölötti döbbenet keseregés. S a másik téma: közvetlen környezetünk visszásságainak sorolása, a köznapiság humoros szintjétől a hétköznapi tragédiáig. De a legszomorúbb az, hogy reménytelenül belebonyolódva érezzük magunkat mindebbe. Mint Csurka István Színésznoje az *Eredeti helyszín* című tragikomedijában, amikor arról beszél, hogy egy Lady Macbethet el tudott játszani erkölcsi hittel, mivel nyilvánvaló volt előtte, hogy ő, a magánember, nem azonos evvel a szörnyeteggel, — ám egy mai társadalmi darabban elveszett ez a distancia a szerep és az alakító ember között. „Piti” kis disznóságokba bonyolódott „piti” kis erkölcsitelenekeket csak az alakíthat akár katartikus erejű erkölcsi ihlettel, aki maga makulátlanul tiszta ember: na de ki ilyen közülünk?

Már szinte közhelynek számít az a gondolatmenet, amely Európa erkölcsi alapjainak megrendülését és szétzilálódását követi nyomon, az újkortól kezdve, századunk két világháborújának kataklizmáján keresztül, napjainkig. Ma ott tartunk, hogy bálványaink lelepleződtek előttünk, s kimutatták pusztító arcukat: az anyagi javak hajszolása, a másokra tekintettel nem lévő, bezárt, önző életforma a világ fennmaradását veszélyezteti. A sok apró, jelentéktelennek tűnő önzés is fölhalmozódik, s szinte önálló életet élő, pusztító szörnyetegként zsákmányolja ki természeti kincseinket, szennyezi levegőnket, vizünket, tiporja el mellőlünk a gyengék, kiszolgáltatottak millióit. Bálványaink lelepleződtek ugyan, nyilvánvalóvá vált, hogy hatalmas erejű erkölcsi megújulásra, felfrissülésre lenne szüksége világunknak, — ám nem nagyon tudunk bízni egy ilyen újjászülésben.

Olvastam Tornai József nagyszerű elemzését az Élet és Irodalomban Török Endre Tolsztojról írott könyve kapcsán. Ő is ezt kérdezi: „Mi a helye az etikának egy politikailag és technikailag túlon túl is meghatározott világban? Olyan világban, ahol gyakran már riadtan tapasztaljuk, szinte csak a mindennapi praxis uralkodik?” Tolsztoj azt vallotta, hogy a világegyetem magánvaló, örökékváló lényege egyben az ember lényege is, ami az emberi természetbe valami módon be van írva: ezt a *beírtságot* kell tudatossá emelnünk, s megvalósítása felé törekednünk. Tolsztoj hitt a világ vezettségében, abban, hogy lelkiismeretünk tulajdonképpen értelmünk s a legmagasabb értelem megegyezése; hitt abban, hogy az ember túllépése önmagán: egyetemes világtörvény. Úgy gondolta, hogy az ember egy erkölcsi teológia követésével egységet és egyensúlyt képes teremteni a világban. De „...a történelem mindmáig jobbra félretolta azokat az értékeket, amelyeket Tolsztoj értékeknek tartott” — állapítja meg Török Endre, s nyomában Tornai. Majd ezekkel a szinte prófétai ihletettségű szavakkal folytatja: „Az emberiség fennmaradása azonban ezeknek az értékeknek az újjáteremtésétől függ. Ha nem teszünk meg, ha netán képtelenek leszünk megtenni mindent ezért a célért, ha nem látjuk tisztán ezt a célt, évtizedekről évtizedekre nyitottabbá válik a kikerülhetetlen alapkérdés: megmaradunk-e, és ha igen, milyenek maradunk meg a földön, a természet, a technikai civilizáció, és szellemi-etikai erőink szélsőségei között egyensúlyozva.”

Tornai szerint „...az ember túllépése önmagán, mint egyetemes világtörvény, elfogadhatatlan”. Ezt a gondolatot csupán úgy tudja kezelni, mint szép és talán szükséges utópiát, mint „az értelmetlennek való értelemadást”. Itt önkéntelenül adódik a megjegyzés: Teilhard de Chardin „utópiája” is lényegében ugyanez, — s az ő ragyogóan világos és tudományosan és korrekt kifejtésében nagyon is meggyőző. Nos, és a *beírtság* gondolatának látszólagos naivitását is, némi kiegészítéssel, rendkívül modernné, korunk antropológiájával összecsengővé tehetjük. Gehlen szavait idézem: „Nagyon is lehetséges, hogy miközben az ember megoldja a feladatát, mely elé a pusztá létezés állítja, ezzel együtt valami nagyon döntő dolog is végbemeget. Az itt kimondott összefüggés, hogy az eleveenség az empirikus létezést transzcendáló értelmet ad magának, — valamilyen

„meghatározatlan kötelezettség” képzetéhez vezet. A „puszta egzisztálásban” végbemeget egy végtelenül fontos aktus, melynek parancsára csak szimbolikusan lehetne utalni, minthogy lényege szerint megismerhetetlen, — hiszen mi magunk *vagyunk* ez a parancs. Tehát: beírtság, de „meghatározatlan kötelezettség” formájában, egy viszonylagos determinálatlanság alakjában, ami annál jelentősebbé teszi az ember cselekvési választásait.

Történelmünk s személyes tapasztalataink arra utalnak, hogy az érzelmi lendületnek, a szeretet, a hősiesség, az eszmei átadottság lehetőségeinek mérhetetlen tartalékai rejtőznek bennünk, amelyek mintha csak arra várnának, hogy fel szabadulhassanak, előtörhessenek. Ám az ember belsejéből felbuzgó etikai erő és érzelmi gazdagság csak előhívó-tényezőkre jelentkezik, majd meglepő gyorsan el is tud apadni, s mintegy tetszhalálba visszavonulni.

A politikai-társadalmi mozgalmak is szorosan összefüggnek az erkölccsel: ezeket mindig is egy olyan magasrendű etika mozgatta, ami túlhaladta az elszigetelt egyéni és csoporttudatot (bár eredetében, mint testközeli probléma, nyilván itt is talála indító energiáit) s az *emberiség-tudat* platformján gondolkodott és érzett. Ezért igaz az, hogy eme mozgalmak reálisan ható harci-taktikai ténykedésein és eredményein túl, mindig igen jelentős társadalmi erő volt az abban részt vevő emberek felfokozott közösségi szellemisége, ami friss szélként újul keresztül az egyébként megállapodott, áporodott etikai légkörön.

Amikor az emberék közösségi célokra lelek, amikor „együtt néznek ugyanabba az irányba”, — akkor fedezik föl azt a mérhetetlenül többet, ami jobban boldogítja őket, mint elszigeteltségük védeltsége és esetleges luxusa. „Az elhivatás bizonyosan hozzásegíti az embert a fölszabaduláshoz: de ugyanígy szükséges, hogy fölszabadítsuk — az elhivatást” (Saint-Exupéry).

Azt kellene megtalálnunk hát, hogyan szabadítsuk föl elhivatásunkat. Vajon melyik az a talaj, ahol kivirágozhat az ember túllépése önmagán?

Az „értelmetlennek való értelemadás”, a tudatosan választott szép és hasznos utópiába való kapaszkodás: bizonyára nem ez a talaj. Lehet, hogy az ember önbecsapásokkal is hasznosan manőverezhet életben maradása érdekében, de ezeknek az önbecsapási mechanizmusoknak legalábbis olyan tökéletesen kellene záródnuk, hogy egy fél szempillantással se láthassunk át réseik közt. Az őszinte hit lendületét nem lehet utópiákba való kapaszkodással megszerezni.

Azért kételkednek oly sokan egy új erkölcsi fellendülést kialakító új eszmeiség megszületésében, mert immár, a XX. század kiábrándult, koravén gyermekeként, képtelenek egy olyan hitet elképzelni, ami ne lenne naiv. Mindenféle hit a naivitás önbecsapós, hamis tudatos rémével riogatja őket. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy hit nélkül nincs szilárd etikai alap. *Valamiféle* hit nélkül: az „érdemes” hite nélkül; az értékekbe vetett hit nélkül.

„Valamiféle” hitünk ugyan mindannyiunknak van, emberi szolidaritásban, közösségi felelősségben, stb., s ez elegendő is a köznapi becsület mezején, megélünk belőle úgy-ahogy. Ebből azonban még nem születik meg önmagunk felülmúlása. Erkölcsi hőseink, például a szabadságharcok, munkásmozgalmak történetéből, nem csupán „valamiféle” hittel rendelkeztek, hanem sodró erejű, megnevesítő hittel, amely a látomás erejével ragadta meg őket, oly módon, hogy látomásuk mindennapjaik tetteinek nagyon is reális hajtóerejévé válhatott.

Az ember lényege megegyezik az örökkévaló lényeggel, amely nem az utópia fokán, hanem — hisszük — mindenekfelett a Valóság értelmességében és jóindulatában valósul meg, s abban, hogy az ember túllépése önmagán: egyetemes világtörvény, — Isten népéhez, a keresztényekhez.

Gondolom, valamennyien ámulattal tapasztaljuk, hogy mindaz az erkölcsi-ség, ami Krisztusból ered, ami az ő példája és tanítása, — mennyire reálisan fonódik össze az emberiség életben maradásának feltételeivel. Valójában minden korok keresztényei tudták, hogy moralitásuk életalap, — de mi már emberiség-szinten láthatjuk ezt, szinte kísérletileg beigazolódván. Manapság szó szerinti igazságát érhetjük tetten például annak a jézusi mondatnak, hogy „boldogok a szelídek, mert ők fogják birtokolni a földet”: valóban, az ember a továbbiakban csakis akkor birtokolhatja földjét, ha agresszivitását legyőzve, szelíddé válik. És: „boldogok a szegények”. Csak, ha megtanuljuk újra és önként a szegénység életformáját vállalni, jutunk ki ebből az energiaválságos, környezetromboló, pa-

zarlót-nyomorgót polarizáló ördögi körből, amelyben jelenleg mozgunk. Bár a ma keresztényei hitüket lényegében ugyanannak tudják, mint 2000 évvel ezelőtt, a kereszténység ma mégsem ugyanazt jelenti, mint akár tegnap. A kereszténységben új fényben felragyogó, korszerű lehetőséget látnak meg a vonzáskörébe kerültek. Valószínűleg mindnyájan azért vagyunk hívők, mert Krisztusban személyes életünk kérdéseire nyertünk feleletet, — ugyanakkor nagyszerűnek találjuk, hogy mindaz, amit meglettünk, s ami számunkra mindenekfelett való érték, nincs bezárva egyéni életünkbe, hanem emberiség-méretű, s bevilágít a kor aktuális problémáinak centrumába is. Emberiségtudatunk szintjén sem tehetünk mást, mint hogy keresztényként élünk: mindazt a hajtóerőt, melyet meg látásainkból, imáinkból, vallási élményeinkből nyerünk, erkölcsi erővé kell transzformálnunk, ami szinte percről percre vezethet igen reális, mindennapi tetteinkben, döntéseinkben.

A kereszténységben tehát ma az is érdekes, hogy rendkívül alkalmasnak mutatkozik korunk jövőbe mutató problémáinak célba vevésére. Tévedés nem essék: nem a problémák *megoldására* alkalmas! A kereszténység félreértői ugyanis időről időre fölvetik, hogy a keresztény erkölcs irreális, követhetetlen, s a megváltás, mint olyan, nem szuperál, nem válik be. Am szerintem maga a *megoldás* az irreális fogalom, emberi szinten, azt gondolom, nem is használható. A problémák reális *célba vevése* már nagy dolog: hogy bemérjük az irányt, a távolságot, — és minél inkább közelítsünk.

Korunk egyik jellemzője, hogy minden téren objektív, intézményes megoldásokra törekszik, — s ez nagyon helyénvaló. De épp a mi társadalmunk gyakorlati is bizonyítja, hogy az igazságosságra törekvés intézményes rendje mellett mennyire szükség van a személyes mentalitásban is jelentkező igazságosságra. A személyes tetteket nem háríthatjuk át intézményeinkre. A szeretet, a javak megosztása mindig személytől személyig hat, a személyes cselekvés és érintkezés szintjén valósul meg igazából. A jogrend s a közéleti tisztaság sem biztosítható be intézményes megoldásokkal, legfeljebb elősegíthető: belátható ideig szükség lesz arra, hogy az egyéni lelkiismeret szintjén, az egyéni meggyőződésekben táplálkozva érvényesüljön.

A keresztény nép be kell hogy álljon az emberiség erkölcsi energiáit feltöltendő a haladás, a megújulás főáramába. Mindenféle környezetszennyezés kikerülése, mindenféle pazarlás leállítás, az anyagi s a szellemi javak állandó megosztása másokkal, a nyitott, közösségi életforma korszerű, eredeti módjai: mindez legmindennapibb feladata a keresztényeknek. A lelkiismeret szintjén, igen gyakorlatias lebontásban kell tudatosítanunk magunkban a közösségi (anyagi, erkölcsi, szellemi) javakat romboló magatartásokkal ellentétes magatartásformák alkalmazásának kötelezettségét.

A szociális megsegítés, lehet mondani, hogy „mozgalmi” szintre lépett egyházi közösségeinkben: szinte minden plébánián található szociális munkálkodásba kapcsolódó fiatalok és felnőttek, akik öregeket, betegeket, rászorulókat segítenek. Igen korszerű lenne, ha az önkéntes szegénység vállalásának, a lemondó, puritán életvezetés, nyitottság és megosztás evangéliumi életformájának is volna nyílt fóruma, közösségi színezete. Állítólag nincs vonzása a szerzetesi életformának, de országunkban a szerzetbe lépés amúgy sem reális lehetőség: ám hátha vannak korszerűbb életformák, amelyek szintűgy evangéliumiak, s ugyanakkor realitásokkal, életrevalóságukkal sokak számára vonzóak lehetnek? Ki kellene próbálni.

Meglepő és örömteli dolog, hogy lépten-nyomon találkozunk emberekkel — egymással —, akikkel hasonló módon látunk és érzünk. Egyetértünk, — s talán csak azért nem lépünk tovább, mert elforgácsolódónak, jelentéktelennek érezzük az egyéni cselekvést, — habár az se lenne jelentéktelen. De bizonyára megsokszorozódnának erőink, ha egymásra találnánk a cselekvésben is.

Jegyzet: 1. Tanulmányom összeállításánál felhasználtam dr. Szesztay András ismertetését az Egyházak Világtanácsa bostoni konferenciájának előkészítő anyagáról. Elhangzott: 1979. július 21-én Tahiban, a TeiIhard Szemináriumi Napokon. — 2. Tornai József idézett cikke *Az új világmodell* címen jelent meg az *Élet és Irodalom* XXIII. évfolyam 32. számában. — 3. A Gehlen-idézet pontos helye: Arnold Gehlen *Az ember természete és helye a világban*. Gondolat, Budapest, 1976. 9. fejezet. A tudat szerepe. — 4. Török Endre: *Lev Toisztjo. Világtudat és regényforma* (Akadémiai Kiadó, 1979).